

شناسایی عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای مرزی از دیدگاه مرزنشینان

منطقه مورد مطالعه: تربت جام- صالح آباد

فراه‌رمضانی (کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

ramezanifarhad72@gmail.com

مریم قاسمی (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. نویسنده مسئول)

magh30@um.ac.ir

چکیده

مناطق مرزی، جزو مناطق محروم کشور به شمار می‌آیند که عموماً از نظر ساختار اقتصادی با تنگناهای متعددی مواجه هستند. تبلور این امر را می‌توان در بیکاری گسترده و فقدان فرصت‌های شغلی متنوع، پائین بودن درآمد، پایین بودن تولید و بهره‌وری در بخش‌های مختلف اقتصادی، ناپایداری فعالیت‌های اقتصادی و در نتیجه فقر فراگیر و ناپایداری روستاها در ابعاد مختلف دانست. بر این اساس هدف مطالعه حاضر شناسایی عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای مرزی شهرستان‌های تربت جام و صالح آباد است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و از نوع کاربردی-توسعه‌ای است. گردآوری اطلاعات به شیوه اسنادی و میدانی با استفاده از ابزار پرسشنامه بوده است. جامعه آماری روستاهای واقع در ۱۰ کیلومتری خط مرزی ایران و افغانستان در شهرستان‌های تربت جام و صالح آباد است. حجم نمونه مورد بررسی ۲۶۴ خانوار در ۱۷ روستای مرزی بوده است. نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی نشان می‌دهد مهمترین عوامل بازدارنده اقتصاد روستاهای مرزی از دیدگاه مرزنشینان به ترتیب عبارتند از: «چالش‌های امنیتی در روستاهای مرزی» با ۲۲/۴۷، «خشکسالی و کمبود آب روستاهای مرزی» با ۱۴/۲۷، «بیکاری و پائین بودن درآمد ساکنان روستاهای مرزی» با ۱۲/۱۸، «عدم سرمایه‌گذاری کافی در زمینه اقتصادی در نواحی مرزی» با ۸/۲۶، «عملکرد ضعیف نهادهای متولی در نواحی مرزی» با ۷/۴۹، «ضعف امکانات زیربنایی در روستاهای مرزی» با ۵/۸۸، «غیربومی بودن مدیران و مسئولین نواحی مرزی» با ۴/۸۰، «ضعیف بودن جاده و امکانات حمل و نقل» با ۴/۱۵، «ضعف در بازاریابی تولیدات ساکنین نواحی مرزی» با ۳/۸۱، «عدم ارتباط با نواحی فرامرزی» با ۳/۶۲ درصد واریانس تبیین شده است.

واژگان کلیدی: روستاهای مرزی، شهرستان تربت جام، اقتصاد روستایی، استان خراسان رضوی، مرزنشینان

بیان مسأله

"حوزه‌های روستایی با داشتن بخش عمده‌ای از جمعیت کشور به عنوان قاعده نظام سکونت و فعالیت نقش اساسی در توسعه ملی ایفا می‌کنند، بر این اساس توسعه پایدار سرزمین در گرو پایداری نظام روستایی به عنوان زیرنظام تشکیل دهنده نظام سرزمین است و پایداری فضاهای روستایی در ابعاد مختلف نقش مؤثری در توسعه منطقه‌ای و ملی دارد. اگر به دلایلی نظام روستایی قادر به ایفای نقش خود در نظام ملی و سرزمینی نباشد، در آن صورت پیامدهای مسایل روستایی در کل سرزمین گسترش می‌یابد" (Rezvani, 2004:2).

بررسی ها نشان می دهد حوزه های روستایی مناطق دورافتاده و مرزی در شرایطی کاملاً نابرابر از نظر دسترسی به فرصتها و منافع حاصل از رشد و توسعه قرار گرفته اند (Esmailzadeh, 2014: 3). ویژگی های مناطق مرزی عموماً عبارتند است از: دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، ناپایداری سکونت و جابه جایی مداوم جمعیت، تفاوت فرهنگی، قومی و مذهبی با مناطق داخلی کشور، توسعه نیافتگی و... (Andalib, 2000)، به همین دلیل یکی از عرصه های نوین در مطالعات برنامه ریزی توسعه کشور، مناطق مرزی هستند (Mokhtari-Hashi et al., 2014: 237).

سکونتگاههای روستایی حاشیه مرز از جمله مناطق مهم و استراتژیک برای کاهش مشکلات مرزها به شمار می آیند که اگر به شیوه علمی و منطقی ساماندهی شوند، تا حد بسیار زیادی در کنترل مناطق مرزی مؤثر بوده و مشکلات این مناطق را می توانند به حداقل برسانند (Sadeghi et al., 2014: 129). ویژگی های اقتصادی این مناطق عبارت است از بیکاری، عدم تنوع فعالیت های اقتصادی، عدم توسعه صنعتی، کشاورزی سنتی با میزان تولید کم، وضعیت نامطلوب منابع پایه، نبود ساختارهای مناسب حمل و نقل و سطح پائین رفاه، فقدان فرصت های شغلی، فقر گسترده از عمده ترین مشخصه های اقتصادی روستاهای این مناطق است که زمینه ساز معضلات و نابسامانی هایی چون مهاجرت، ناامنی و ... شده است (Ahmadipoor, 2008: 72). "بدیهی است وجود روستاهای مرزی در سرتاسر مرز کنترل مرز را تسهیل نموده و امنیت مرزها را تضمین می نماید. در این راستا مرزنشینان روستایی، فرصتی برای تأمین امنیت محسوب می شوند نه تهدید. اما عموماً مناطق مرزی، دورترین مناطق کشور از مناطق مرکزی هستند و بیشتر این مناطق در زمره عقب افتاده ترین و محروم ترین بخش های کشور محسوب می شوند (Gregory, 2011: 53) لذا توجه به مناطق مرزی با توجه به محرومیت زیاد، از اهمیت ویژه ای برخوردار است. بدیهی است توسعه مناطق مرزی و رفاه نسبی در این مناطق، می تواند زمینه ساز کاهش بسیاری از مشکلات مرزی مانند قاچاق کالا و موادمخدر، شرارت، ناامنی و... باشد" (Zarghani & Bakhshi Shadmehri, 2014: 3) با توجه به آنچه گفته شد رونق "اقتصاد مناطق مرزی می تواند نقشی اساسی در ترقی و پیشرفت توسعه اقتصادی نواحی مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد، ایجاد روابط دوستی و آشنایی بیشتر، تسریع همکاری بین نواحی مرزی داشته باشد" (Chandoevmit: 2004: 145) و بی توجهی به مقوله اقتصاد این روستاها می تواند آبادی های حاشیه مرز را در معرض تخلیه جمعیتی قرار دهد و امنیت کشور را تهدید نماید.

مناطق شرق کشور و بویژه مناطق مرزی شرق عموماً ناامن و توسعه نیافته اند (Mokhtari-Hashi et al., 2014: 238). استان خراسان رضوی با ۳۰۲ کیلومتر مرز مشترک یکی از استانهای مهم مرزی در شرق ایران است. شهرستان های مرزی تربت جام و صالح آباد با ۸۷ کیلومتر خط مرزی با کشور افغانستان چهارمین شهرستان پرجمعیت استان خراسان رضوی محسوب می شود و جمعیت روستانشین آن با ۵۲.۱۵ درصد بر جمعیت شهرنشین غلبه دارد. این دو شهرستان دارای ۱۳ دهستان و پنج نقطه شهری (تربت جام، صالح آباد، نصرآباد، نیل شهر و سمیع آباد) و ۲۵۸ روستا می باشند که از کل روستاهای این دو شهرستان ۱۰ روستا خالی از سکنه و ۲۰۸ روستا دارای جمعیت ۲۰ خانوار به بالا می باشد. این دو شهرستان دارای ۴ دهستان مرزی (صالح آباد، جنت آباد، زام و هریرود) با ۷۷ روستای دارای سکنه و ۳۰ روستای خالی از سکنه در سال ۱۳۹۵ بوده است (Statistical yearbook of Khorasan Razavi province, 2016). بررسی ساختار اقتصاد روستاهای مرزی شهرستان های تربت جام و صالح آباد گویای این مطلب است که اقتصاد روستایی با مشکلات عدیده ای به شرح زیر مواجه است:

-آسیب پذیری شدید اقتصادی و بی ثباتی منابع درآمدی در برابر نوسانات اقلیمی، مانند خشکسالی (به دلیل وابستگی اقتصاد به دامداری و کشاورزی و به دنبال آن انعطاف پذیری پایین اقتصاد روستایی)

-افزایش فشار بر منابع پایه محیطی، به دلیل محدودیت منابع تولید و نهایتاً تخریب آن (افزایش تقاضای آب و مرتع و زمین و ...).

-محدودیت اشتغال و عدم وجود فرصت های شغلی متنوع در نواحی روستایی برای جوانان و نیروی کار مازاد بخش کشاورزی.

-بیکاری آشکار و پنهان (به دلیل کم‌رنگ بودن فعالیت‌های مکمل تولید و فقدان فرصت های شغلی غیرکشاورزی و به دنبال آن کاهش درآمد و افزایش فقر).

لذا بیکاری، فقر گسترده، خروج سرمایه ها و نیروی انسانی، تخریب منابع و تخلیه‌ی روستاها از جمله مهمترین مشکلات روستاهای حاشیه مرز است. این شرایط باعث ضعف ساختار اقتصادی نواحی روستایی و به تبع آن مهاجرت نیروی انسانی جوان و جویای کار از روستاهای مرزی به شهرها به منظور دستیابی به فرصت های شغلی مناسب گردیده است. چنین شرایطی که تحت تاثیر ساختار اقتصادی ناتوان شکل گرفته، ساختارهای اجتماعی و محیطی را نیز تحت تاثیر قرار داده و سکونتگاههای روستایی نواحی مرزی را تبدیل به فضاهای ناپایدار و کم توان نموده است (Ghasemi, 2010: 2). به طوری که مطالعات مقدماتی اولیه حاکی از مهاجرت روستائیان، خصوصاً سرپرستان خانوار از روستاهای مرزی شهرستان های تربت جام و صالح آباد طی دهه گذشته بوده است. درحال حاضر بسیاری از مردم در روستاهای مرزی، با تنگنای فرصت‌های شغلی، کاهش درآمد، رشد چشمگیر جمعیت، نرخ بالای بیکاری به‌ویژه برای جوانان و فقر اقتصادی مواجه هستند. بدیهی است برآند طبیعی ساختار اقتصادی ضعیف موجب حرکات مهاجرتی از نواحی مرزی می‌گردد. "اهمیت شغل و اقتصاد به حدی است که امروزه اندیشمندان توسعه‌ی روستایی، توسعه‌ی اقتصادی و معیشتی روستاها را استراتژی می‌دانند که معادل تحقق توسعه‌ی روستایی است" (Itoh, 2009: 196). لذا افزایش یا کاهش مشکلات نواحی مرزی نسبت مستقیمی با وضعیت اقتصادی مرزنشینان دارد (بشیری، ۱۳۷۷: ۱۹۹) توجه به اقتصاد مناطق مرزی و ایجاد اشتغال در این مناطق به منظور کاهش فقر و بیکاری این امکان را به وجود می‌آورد که از هزینه های روانی و اقتصادی مهاجرت اجتناب شود و منابع طبیعی و تجهیزات سرمایه ای و زیرساخت‌های اجتماعی مورد بهره برداری قرار گیرد (Mohamadi-yeganeh et al., 2012: 92). رشد اقتصاد مناطق مرزی موجب پیشرفت و توسعه نواحی مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد و ... می‌گردد (Roknodin-Eftekhari, 2008: 83). متأسفانه طی دهه های گذشته مهمترین اقدامات دولت در نواحی روستایی خدمات رسانی و فراهم کردن زیرساخت های مختلف بوده و مدیریت و توسعه اقتصادی روستاها درحاشیه قرار گرفت (Azkia, 2008: 25). بر این اساس شناخت عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای نواحی مرزی در راستای توسعه فضایی مناطق روستایی مرزی به شمار می‌آید. با توجه به این امر سوال اصلی تحقیق به این صورت مطرح می‌گردد: مهمترین عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای مرزی شهرستان های تربت جام و صالح آباد چیست؟

پیشینه تحقیق

بر اساس مستندات، مطالعات و تحقیقات انجام شده در سالیان اخیر، ملاحظه می‌شود به دلیل وجود اهمیت و حساسیت های ویژه مناطق مرزی، توجه خاصی در جهان به مطالعات مناطق مرزی شده است. اما در مورد روستاهای حاشیه مرز با اینکه از دیرباز نقش بسیار مهمی در حفظ امنیت این مناطق، داد و ستد، ارتباط با مناطق داخلی و ساکنان آن طرف مرز برعهده داشته‌اند و به نوعی حافظان مرزهای کشور شناخته می‌شوند، مطالعات معدودی انجام پذیرفته و این مطالعات عمدتاً متمرکز بر بررسی نقش روستاهای مرزی در تأمین امنیت مرزها، کنترل مرز، قاچاق کالا و موارد مشابه می‌باشد.

جدول ۱: پیشینه تحقیق پیرامون اقتصاد روستاهای مرزی

نام خانوادگی/سال	عنوان پژوهش	یافته ها
Kohnepooshi, Jalalian, 2013	تأثیر قاچاق کالا بر اقتصاد روستاهای مرزی مورد: بخش خاو و میرآباد شهرستان مریوان	نتایج تحقیق حاکی از وجود قاچاق گسترده‌ی کالا به علت همجواری با مرز بین المللی عراق می باشد که بر زندگی مردم روستاها در زمینه های اشتغال و درآمد و نیز بر سایر بخشهای اقتصادی موجود در این منطقه، تأثیر مثبتی داشته و این اثرات در روستاهای نزدیک به مرز شدیدتر است. همچنین، بیکاری و ضعف فعالیتهای اقتصادی در منطقه، مهم ترین دلیل گرایش روستاییان به قاچاق کالا است.
Veisi, Ghorbani. Dastvar 2017	تحلیل اثر بازارچه های مرزی بر معیشت پایدار پس کرانه های روستایی (مورد مطالعه: بخش خاو میرآباد شهرستان مریوان)	تأسیس بازارچه مرزی نقش مثبت و مؤثری در ارتقای سطح معیشت روستاییان با افزایش سطح دارایی های معیشتی آنها داشته است. همچنین تأسیس بازارچه مرزی با کاهش آسیب پذیری روستاییان در برابر بحران ها و شوک ها و تنوع معیشتی، زمینه ساز افزایش پایداری معیشت روستاییان شده است.
Veisi, Tayebnia, Manochehri 2018	امکان سنجی اجرای طرح ادغام و تجمیع روستاهای مرزی با تأکید بر سطح توسعه ظرفیتی روستاییان (مطالعه موردی: بخش خاو و میرآباد، شهرستان مریوان)	نتایج نشان دهنده نامناسب بودن سطح توسعه ظرفیتی روستاییان به ویژه در ابعاد اقتصادی و نهادی، جهت ادغام و تجمیع است. همچنین ارتباط معنادار و منفی میزان جمعیت با سطح توسعه ظرفیتی روستاییان و ارتباط مثبت سطح توسعه ظرفیتی با تمایل روستاییان به اجرای طرح ادغام و تجمیع دارد.
Esmaelzadeh, 2006	مطالعه انسان شناختی بازارچه های مشترک مرزی با رویکرد انسان شناسی اقتصادی (مطالعه موردی: تجارت مرزی در روستاهای مرز نشین شهرستان سردشت)	فعالیت بازارچه های مرزی باعث ایجاد اشتغال مستقیم و غیرمستقیم، افزایش درآمد گردیده اما بازارچه مشترک مرزی تأثیر شگرفی در تأمین مایحتاج نیازهای ساکنین مرز نشین نداشته و کالاهای مبادله شده عمدتاً رویکرد فرااستانی و فرا منطقه ای دارند. بازارچه های مرزی اگر چه در پاره ای موارد نقش مثبت و مؤثری داشته اند، ولی عملکرد چند ساله آنها نشان می دهد که با اهداف اولیه تأسیس همخوانی ندارند.
Bazrafshan, Toolabinejad, Hemli 2018	بررسی عوامل و محرک های تغییر الگوی معیشت روستاهای مناطق مرزی (مورد مطالعه: دهستان مینان، شهرستان سرپاز)	عوامل اقتصادی، شخصی و انزوای جغرافیایی ارتباط بیشتری با تغییر معیشت داشته اند. همچنین در واکنش به این تغییر معیشت، ۳۹.۸ درصد قاچاق سوخت و کالا، ۲۵.۴ تجارت و معامله و ۲۲.۹ درصد انجام کارهای خدماتی را برای امرار معاش انتخاب نموده اند. لذا می توان گفت ایجاد زمینه های مناسب برای امرار معاش خارج از مزرعه مانند صنایع روستایی و صنایع دستی می تواند ضمن تنوع امرار معاش، از تغییر معیشت و استفاده از راه های نامشروع و خطرناک برای این امر جلوگیری کند.
Tavoosi, Eskandari-Sani, Hoseinzadeh-kermani, 2012	قابلیت ها و تنگنای های توسعه محور شرق در شرایط امروز ایران و منطقه	توسعه محور شرق به افزایش نقش و سهم کشور در ترانزیت کالا و حمل و نقل بین المللی، تقویت پیوندهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی با کشورهای همجوار شرق و شمال شرقی، ارتقاء سطح متوسط درآمد و شاخص های توسعه در نواحی شرق کشور، کاهش فعالیت های غیررسمی اقتصادی و جلوگیری از قاچاق کالا و مواد مخدر، افزایش سهم چابهار در بازرگانی داخلی و خارجی و ترانزیت کالا و غیره کمک شایانی می نماید و در غیر این صورت، رونق گرفتن بندر گواتر پاکستان و از دست دادن فرصتها، زمینه شکست این طرح را به همراه خواهد داشت.
Anabestani, Tayebnia, Shayan, Rezvani 2014	تحلیل موانع متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان	در روستاهای مرزی، میزان تنوع در فعالیت های اقتصادی بسیار کم است. از میان موانع موجود، موانع نهادی- مدیریتی، عمده ترین مانع در جهت متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در روستاهای این منطقه است.
Saeidi, Esmaelzadeh, Abdollahpoor 2009	بررسی جامعه شناختی اقتصادی بازارچه های مشترک مرزی (مطالعه موردی: بازارچه های مرزی سردشت و پیرانشهر)	استقرار بازارچه و ایجاد اشتغال برای ساکنین مرز نشین توانسته از خیل عظیم مهاجران روستایی به شهر بکاهد و از اقتصاد غیررسمی در این منطقه تا حد زیادی کاسته است. بازارچه مشترک مرزی، تأثیر شگرفی در تأمین مایحتاج نیازهای ساکنین مرز نشین نداشته و کالاهای مبادله شده عمدتاً رویکرد فرااستانی و فرامنطقه ای دارند. فعالیت و استقرار بازارچه ها در منطقه هر چند توانسته اند در بسیاری از متغیرهای رفاهی، بهبود نسبی ایجاد کنند، اما در زمینه اجتماعی نتوانسته اند آثار

مشابهی بر جای بگذارند		
بین ایجاد بازارچه و اثرات اقتصادی آن از جمله افزایش اشتغال، کاهش فقر، افزایش درآمد و کاهش تمایل مهاجرت ساکنان مناطق مرزی به جاهای دیگر رابطه معناداری وجود دارد.	ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه مرزی مهران بر توسعه نواحی روستایی مطالعه موردی؛ دهستان محسن آباد	Mohamadi-yeganeh, Mahdizadeh, Cheraghi, 2012
دهستان مود در بالاترین سطح برخورداری نسبت به دیگر دهستان های مورد مطالعه قرار دارد. از لحاظ توسعه ی شاخص های اقتصادی- اجتماعی، آموزشی- فرهنگی، بهداشتی- درمانی و شاخص های زیربنایی، ۶ دهستان شامل درج، مومن آباد، میغان، بندان، شوسف و گزیک بعنوان دهستان های نیمه برخوردار و چهار دهستان به ترتیب شامل قهستان، میاندشت، نهارنجان و عرب خانه به عنوان دهستان های محروم شناسایی شدند. از این رو، به نظر می رسد که سازمان فضایی در میان دهستان های مرزی استان خراسان جنوبی، به شدت نامتوازن و نامتجانس است.	تحلیل فضایی توسعه نواحی مرزی شرق کشور مورد: دهستانهای مرزی استان خراسان جنوبی	Motaghi, Rabiei, Gharahbeigi 2015
اثرات اقتصادی این بازارچه در دو مقطع قبل از تاسیس بازارچه و بعد از آن بر مناطق مرزی اطراف بازارچه مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج بدست آمده حاکی از این واقعیت است که بازارچه توانسته است اثرات اقتصادی مثبتی بر روی مناطق پیرامون خود بر جای گذارد.	ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه های مرزی بازتاب های توسعه مناطق مرزی؛ مطالعه موردی: بازارچه مرزی شیخ صالح ثلاث باباجانی، استان شهرستان کرمانشاه	Roknodin-eftekhari, Papoli-yazdi, Abdi, 2008
استراتژی مطلوب موازنه و تقارن فضای اقتصادی مناطق مرزی ایران با سایر مناطق استراتژی های رقابتی است. در این استراتژی هدف این است که روش هایی استفاده شود تا با استفاده از نقاط قوت داخلی از تأثیر منفی تهدیدات خارجی مثل قاچاق کالا جلوگیری شود و حتی سعی شود تهدیدات را از بین ببرند. این راهبرد مربوط به وضعیت خارجی بازارچه های مرزی است و نقاط منفی (تهدیدات پیش روی) آن را در ارتباط با بیرون ارزیابی می کند. هدف این راهبرد تا حد امکان کاهش تهدیدها است.	نقش بازارچه های مرزی در موازنه سازی و تقارن فضای اقتصادی مناطق مرزی ایران (مطالعه موردی: بازارچه مرزی مریوان)	Lotfi, 2018

بررسی پیشینه تحقیق نشان می دهد مطالعاتی که با محوریت اقتصاد نواحی مرزی انجام پذیرفته عمدتاً پیرامون نقش بازارچه های مرزی است و کمتر مطالعه ای مشخصاً به اقتصاد روستاهای حاشیه مرز پرداخته است. در غالب مطالعات انجام شده پیرامون نواحی مرزی (پیرامونی) به وجود تفاوت های فاحشی از نظر برخورداری از رفاه و توسعه با نواحی مرکزی اشاره شده است. "بر اساس تحقیقات انجام شده مناطق مرزی (مناطق حاشیه ای) عموماً از عقب مانده ترین مناطق هر کشور محسوب می شود و کشورهایی که درگیر مسایل ناامنی در مناطق مرزی خود بوده اند دریافته اند که عمده ترین مسایل مربوط به این ناامنی ها، ناشی از شرایط توسعه نیافتگی و پیامدهای تبعی آن بوده است. لذا" برای تحقق توسعه پایدار ضرورت دارد تا مناطق دورافتاده و محروم در سطح ملی در اولویت قرار گرفته و از حقوق توسعه یافتگی برخوردار باشند" (Taleb, 2005: 226).

روش تحقیق

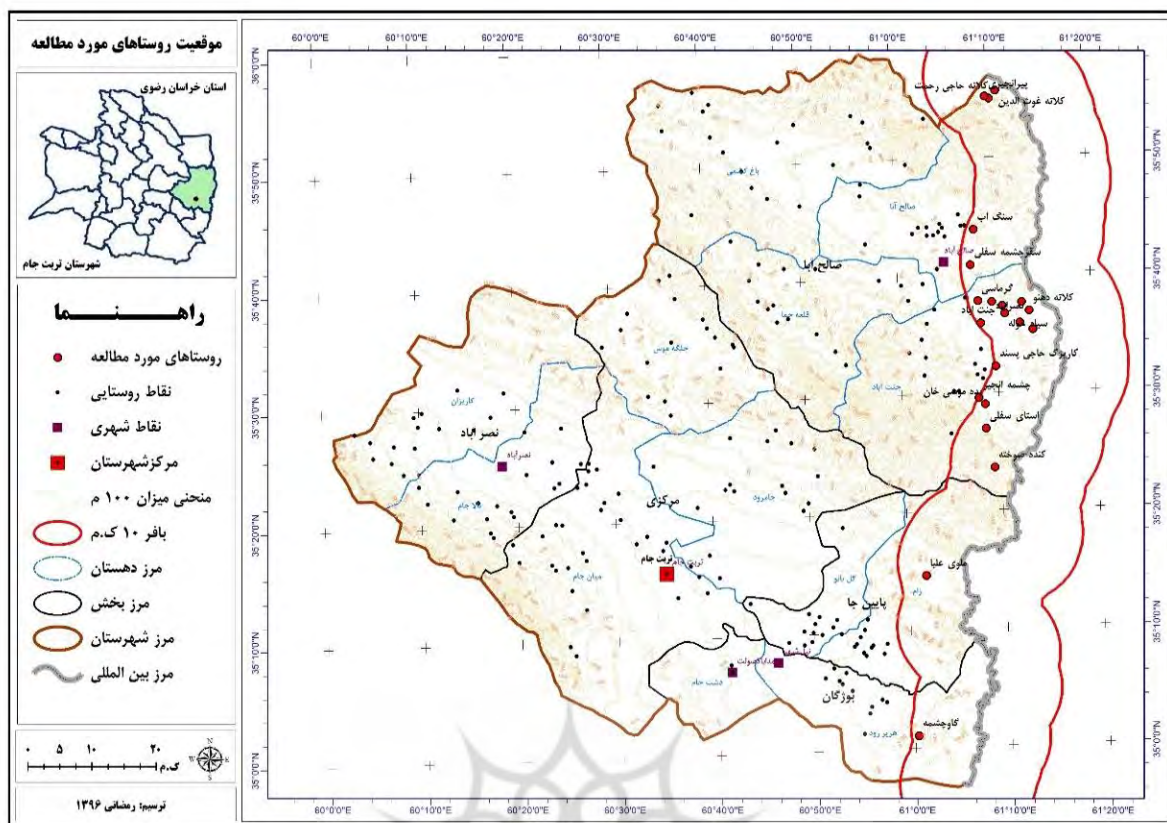
این پژوهش از نظر ماهیت، از نوع پژوهش های کمی، از نظر هدف در زمره تحقیقات کاربردی و از جهت روش توصیفی- تحلیلی است. گردآوری اطلاعات با بهره گیری از دو روش کتابخانه ای و میدانی از طریق مصاحبه و تکمیل پرسشنامه محقق ساخته (در طیف لیکرت)، صورت گرفته است. به منظور شناسایی عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای مرزی ابتدا با بهره گیری از مطالعات پیشین، عوامل بازدارنده شناسایی و سپس به کمک ۵ نفر از دهباران و روستائیان بومی منطقه عوامل

شناسایی شده مورد حک و اصلاح قرار گرفت. پایایی ابزار تحقیق با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به نتایج، پایایی ابزار پژوهش با ۰/۹۱۵ مطلوب ارزیابی شد. روایی پرسشنامه با توجه به نظرات متخصصان ذریبط دانشگاهی تایید شد. واحد تحلیل خانوارهای روستایی ساکن در روستاهای مناطق مرزی در نظر گرفته شده است و پرسشنامه به کمک سرپرستان خانوارهای روستایی ساکن در روستاهای حاشیه مرز تکمیل گردید. جامعه آماری تحقیق کلیه روستاهای دارای بیست خانوار واقع در ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان تربت جام و صالح آباد می باشد. این روستاها در ۴ دهستان مرزی جنت آباد، صالح آباد، زام و هریرود پراکنده اند. در مجموع تعداد ۱۷ روستا در ۱۰ کیلومتری مرز قرار داشتند، که در این مطالعه همه آنها مورد بررسی قرار گرفتند، لذا در سطح روستا نمونه گیری انجام نگردید. اما حجم خانوارهای نمونه به کمک فرمول کوکران با حجم ۷۶۸ خانوار روستایی و خطای مطلوب ۰/۰۵۷ معادل ۲۱۴ خانوار تعیین گردید که به کمک روش طبقه ای تخصیص یافته حجم نمونه در هر روستا به شرح جدول زیر تعیین گردید.

جدول ۱: روستاهای واقع در محدوده ده کیلومتری مرز شهرستان تربت جام، به همراه اطلاعات تکمیلی (۱۳۹۵)

نام دهستان	نام روستا	تپ روستا	راه اصلی دسترسی به روستا	فاصله تا مرز km	خانوار	جمعیت	حجم نمونه
صالح آباد	سقر چشمه سفلی	کوهستانی	آسفالت	۵	۲۸	۱۱۲	۹
	سنگ آب	دشتی	آسفالت	۹	۴۰	۱۵۴	۱۰
جنت آباد	سیاه خوله	کوهستانی	آسفالت	۸	۵۸	۱۸۸	۱۵
	کاریزک حاجی پسند	کوهستانی	شوسه	۸	۵۳	۲۲۲	۱۴
	کلاته باقی خان	کوهستانی	آسفالت	۵	۶۱	۲۱۷	۱۶
	کلاته حمید	کوهستانی	خاکی	۵	۳۲	۱۲۶	۹
	کلاته دهنو	کوهستانی	خاکی	۵	۲۷	۸۵	۹
	کلاته صمدخان	کوهستانی	آسفالت	۵	۵۳	۲۴۲	۱۴
	کنده سوخته	کوهستانی	خاکی	۱	۱۹	۷۹	۹
	گرماسی	کوهستانی	شوسه	۶	۳۶	۱۰۴	۱۰
	نصرآباد	کوهستانی	شوسه	۷	۳۷	۱۳۲	۱۰
	ابراهیم بای	کوهستانی	خاکی	۵	۲۶	۸۹	۹
	استای سفلی	کوهستانی	خاکی	۵	۷۲	۳۱۰	۱۹
	پده موسی خان	کوهستانی	خاکی	۲	۶۶	۲۷۲	۱۸
	چشمه انجیر	کوهستانی	خاکی	۶	۵۹	۲۳۹	۱۶
زام	ملوی علیا	کوهستانی	خاکی	۷	۷۶	۳۲۵	۱۸
هریرود	گاوچشمه	دشتی	شوسه	۸	۱۳	۴۲	۹
-	-	-	-	۵/۴۱	۷۶۸	۲۹۹۰	۲۱۴

مآخذ: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.

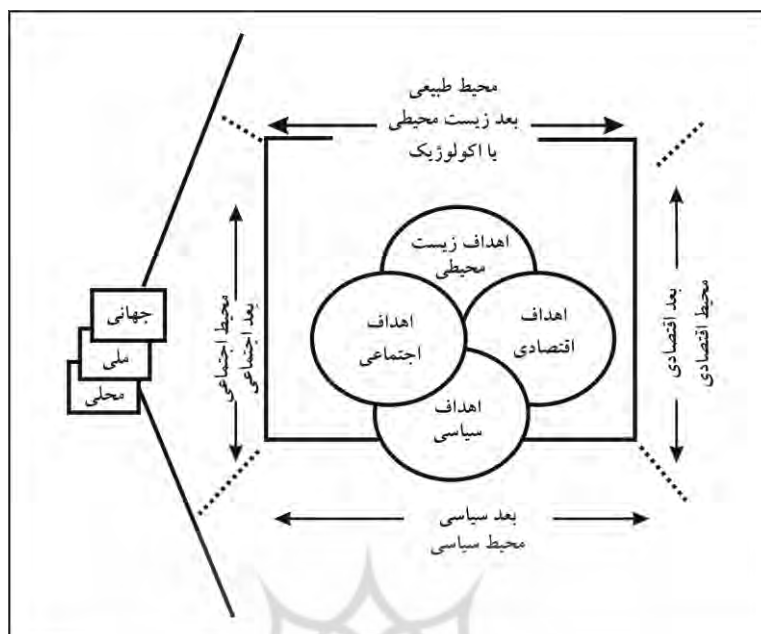
نقشه ۱: روستاهای واقع در محدوده ۱۰ کیلومتری مرز ایران و افغانستان در شهرستان های تربت جام- صالح آباد.

مبانی نظری

طی دوران حاکمیت دانش علمی توسعه (منبعث از شرایط زمانی و مکانی و نظام جهانی) پارادایم های متفاوتی از توسعه بروز و ظهور یافته اند که هر یک از پارادایم ها در عصر خویش در همه سطوح و اجزای ناظر بر مدیریت توسعه رسوخ یافته و پیامدهای خاص مکانی- فضایی در عرصه جهانی، منطقه ای، ملی و سرزمینی نیز داشته اند. به طور کلی پارادایم های عمده توسعه در نیم قرن اخیر شامل: ۱- پارادایم رشد (دهه ۵۰ میلادی)؛ ۲- پارادایم بازتوزیع منابع و تأمین نیازهای اساسی (دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی)؛ ۳- پارادایم توسعه پایدار (دهه ۸۰ میلادی) بوده است.

روند حاکم بر ابعاد شکلی و محتوایی توسعه، نمایانگر نوعی تکامل از حیث بار مفهومی ناظر بر آن است، به گونه ای که از برداشت و باوری تک ساختی (رشد) به برداشت و باوری چندساختی (توسعه پایدار)، تغییر جهت داده است، جدای از تمایزات مفهومی و کارکردی هر یک از پارادایم های فوق، آنچه که قابل تأکید است، همانا تفاوت وجوه شناختی، ادراکی میان پارادایم جدید و قدیم توسعه می باشد. بطور مشخص مرز میان پارادایم جدید و قدیم، جایگزینی محوریت انسان در توسعه به جای محوریت فناوری طی دهه های گذشته است (Azkia & Imani, 2008: 23) در منابع مختلف تعاریف بسیاری از توسعه پایدار ارائه شده است، متداول ترین تعریف توسط کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه یا «کمیسیون براندلند» ارائه داده است. کمیسیون مذکور توسعه پایدار را بدین صورت تعریف می نماید: «توسعه ای که احتیاجات نسل حاضر را بدون لطمه زدن به توانایی نسلهای آتی در تأمین نمودن نیازهای خود برآورده نماید» (Jomehpoor, 2005: 63). سازمان ملل متحد نیز توسعه پایدار را توسعه ای می داند که «از نظر اقتصادی پویا و پربازده، از نظر محیط زیست غیرمخرب، از نظر اجتماعی عادلانه و از نظر فناوری مطلوب و متناسب باشد» (Salehi-Shanjani, 2005: 66). «سازمان

توسعه بین المللی، برای مفهوم پایداری چهار بعد کلیدی شامل اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و نهادی معرفی می کند (Azami & Hashemi-amin: 2017: 101).

شکل ۱: محیطها و ابعاد توسعه پایدار

(Zahedi & Najafi, 2006: 64)

مطابق شکل، بعد اقتصادی و محیط اقتصادی یکی از ابعاد و محیط های ۴ گانه محوری در توسعه پایدار است. اسپننگبرگ^۱ پایداری اقتصادی را ایجاد و حفظ درآمدی دائمی و با ثبات برای افراد جامعه بدون کاهش و زوال سرمایه ها و ذخایر می داند وی معتقد است اقتصاد زمانی پایدار است که به پایداری اقتصادی سیستمهای طبیعی-اجتماعی و انسانی آسیب وارد ننماید (Tavakoli, 2014: 75). در واقع اقتصاد پایدار، اقتصادی است که فرایند تولید و درآمدزایی آن در تمام فصول و شرایط به صورت مستمر جریان یابد (Shayan et al., 2012: 76). اقتصاد روستایی در کلیت خود جزئی از اقتصاد ملی به حساب می آید و شامل همه فعالیت های اقتصاد کشاورزی و غیرکشاورزی در مناطق روستایی است که به تولید در بخش کشاورزی و صنایع وابسته به آن و بخش غیرکشاورزی شامل معادن، صنایع دستی، ساخت و ساز، تجارت، حمل و نقل، خدمات دولتی و شخصی گفته می شود که موجب درآمدزایی برای ساکنان روستایی می شود (Barghi et al., 2014: 94). عامل اصلی پایداری اقتصاد روستایی، توانمندی روستاییان و نظام تولید روستایی در برابر قدرت بازار، چالش های حاصل از تغییر و تحولات بازار و مخاطرات محیطی است. تنوع تولید، ثبات قیمت محصولات، رشد مداوم تولید، کنترل و مقاومت در برابر عوامل مخرب طبیعی و آگاهی از نوع و چگونگی تولید محصولات لازمه ی اقتصاد پایدار است (Shayan et al., 2012: 77)

"مناطق مرزنشین به دلیل ناتوانی های بالقوه جزء مناطق منزوی و محروم به شمار می رود" (Moosavi, 2013: 56). "ناتوانی - های بالقوه در تولید، فقدان اشتغال مناسب، نازل بودن درآمد و عدم دسترسی به نیازهای اولیه، عمده ترین مشخصه اقتصادی این مناطق است که زمینه را برای تخلیه این مناطق فراهم نموده است" (Moosavi et al., 2016: 59). به همین دلیل یکی از عرصه های نوین در مطالعات حوزه ی برنامه ریزی طرح های توسعه ی کشور، مناطق مرزی است.

¹ . Spangenberg

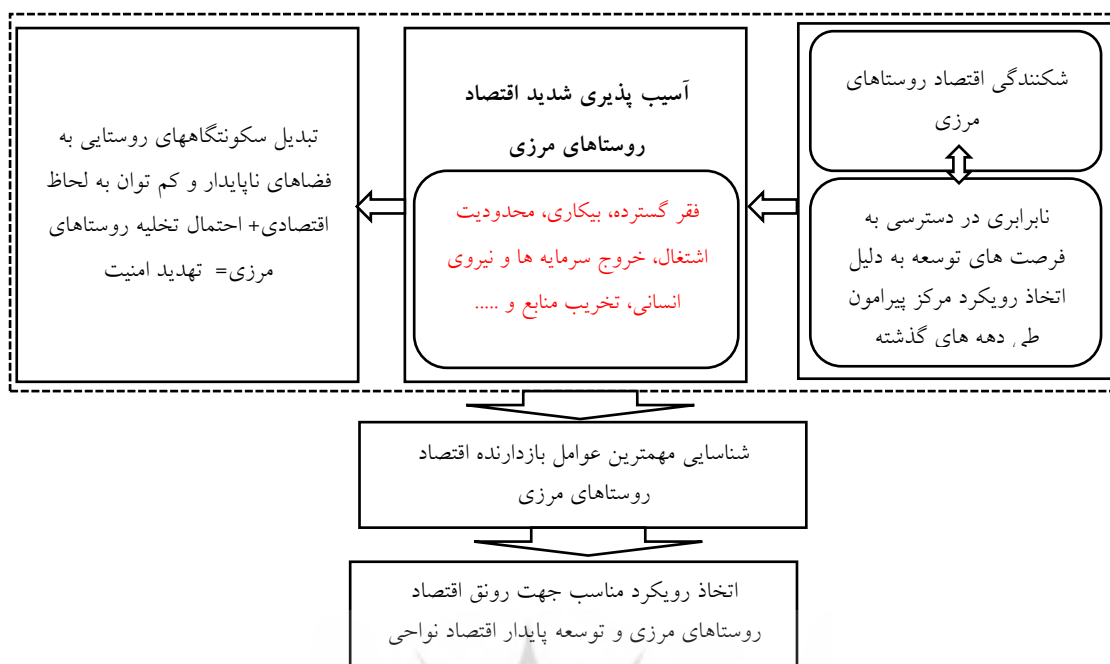
"نظریه‌های توسعه‌ی مناطق مرزی در قالب سه رویکرد اساسی تحت عنوان «رویکردهای سنتی مکان»، رویکرد همکاری‌های بین مرزی» و «رویکرد مردمی» دسته‌بندی شده‌اند" (Mirnajaf & Rahimi, 2017: 10). در رویکردهای سنتی مکان "می-توان به نظریه‌های والتر کریستالر^۱، آگوست لوش^۲، فرانسوا پرو^۳ و جان فریدمن^۴ اشاره کرد. از اولین نظریه‌های مربوط به توسعه‌ی منطقه‌ای و تفسیرکننده‌ی عدم تعادل منطقه‌ای می‌توان به نظریه‌های مکان مرکزی اشاره نمود" (Karimi & Vafaei, 2013: 102) در بین رویکردهای سنتی مکان، مطالعه حاضر نظریه «مرکز-پیرامون» را مورد توجه قرار داده است. این نظریه برای اولین بار در دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۶۷ توسط فریدمن ارائه شد" (Moosavi et al., 2016: 62). براساس نظریه‌ی مرکز-پیرامون، مرزها به دلیل واقع شدن در مناطق پیرامونی و دور از مرکز اولاً مورد بی‌توجهی کامل قرار می‌گیرند، چرا که امکان بهره‌برداری از منابع آن‌ها کمتر از مناطق نزدیک به مرکز است. ثانیاً به دلیل این بی‌توجهی، حداقل منابع موجود این مناطق به سوی مناطق مرکزی یا مناطق نزدیک‌تر به آن تمایل می‌یابند. به دلیل تفاوت بسیار زیاد بین مرکز هر منطقه و دورترین نقاط پیرامونی (مرزها) تضاد منافع بین مرکز و نقاط مرزی تشدید می‌شود و به دلیل تأخیر در تأثیرپذیری و بهره‌مندی مناطق مرزی از مرکز منطقه، سرعت توسعه‌یافتگی در مناطق مرزی به کندی صورت می‌گیرد" (Kalantari & Abdollahzadeh, 2012: 114) "نظریه مرکز-پیرامون، مرزهای بین‌المللی کشورها را یکی از موانع در برابر بهبود مناطق مرزی می‌داند به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران این نظریه، فرآیند یکپارچگی اقتصادی و همکاری‌های بین مرزی، نظم اقتصادی و توسعه فضایی مناطق مرزی و پیرامونی را تغییر خواهد داد و موجب رونق و جمعیت‌پذیری و اهمیت استراتژیکی این نواحی خواهد شد" (Moosavi et al., 2016: 62).

در این مطالعه به منظور تبیین عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای مرزی از نظریه مرکز-پیرامون فریدمن استفاده شده است. دوری از مرکز روستاهای مرزی عموماً مسأله‌ای جغرافیایی است و بیشتر از ساختار مناطق مرزی ناشی می‌شود. از سوی دیگر اتخاذ سیاستهای توسعه‌ای و برنامه‌های غیرآمایشی پیامدهای نامطلوبی را برای این مناطق به همراه دارد که مهمترین آن، محرومیت شدید و حاشیه‌ای بودن این مناطق و قرارنگرفتن آنها در مسیر امواج آمایشی توسعه کشور است. دوری روستاهای مرزی از مرکز جغرافیایی کشور به معنای دوری از مراکز تصمیم‌گیری سیاسی کشور است. این مناطق به دلیل دوری از مرکز و هم به دلیل کاستی در قابلیت‌های جمعیتی و صنعتی کمتر در جریان آثار مثبت برنامه‌های توسعه داخلی قرار می‌گیرند (Andalib, 2001: 202). لذا نباید "شکل‌گیری قطب‌های توسعه توجه دولتمردان و برنامه‌ریزان را در سطح ملی و منطقه‌ای از نواحی پیرامونی، به‌ویژه نواحی مرزی کشور بازدارد" (Jomehpoor & Talebi, 2011: 67). در مجموع "مناطق روستایی کشورهای درحال توسعه، من جمله ایران از چالش‌های متعددی از قبیل فقر، بیکاری پنهان، تخریب محیط زیست، تداوم نابرابری در توزیع فرصت‌ها و منابع میان نواحی شهری و روستایی رنج می‌برند" (Rezvani & Najarzadeh, 2008: 162) در این بین روستاهای نواحی مرزی به دلیل دورافتادگی، اقتصاد تک محصولی (اکثراً متکی به کشاورزی)، بیکاری، فقر، نبود امنیت کافی، کمبود خدمات و امکانات و ... به شدت آسیب‌پذیر می‌باشند. "روستاهایی که برای امرار و معاش خود به کشاورزی تکیه داشته و در انزوای جغرافیایی به سر می‌برند، تغییرات معیشتی شدیدتری در آن‌ها اتفاق می‌افتد. روستاییان نواحی دور افتاده و مرزی در صورت وقوع چنین شرایطی هیچ راهی برای مبارزه و بهبود شرایط زندگی برای آن‌ها وجود ندارد، لیکن مجبور به ترک روستاهای خود می‌شوند و به سوی شهرها روانه می‌شوند.

---

1. Walter Cristaller
2. August Luosh
3. Ferancois Pero
4. John Friedman

شکل ۲: مدل نظری تحقیق

یافته های تحقیق

از بین ۱۷ روستای مورد بررسی، تعداد ۱۵ روستا (معادل ۸۸/۲۳ درصد) دارای موقعیت کوهستانی و ۲ روستا (معادل ۱۱/۷۷ درصد) دارای موقعیت دشتی می باشند. روستای سنگ آب با ۹ کیلومتر، دورترین و روستای کنده سوخته با ۱ کیلومتر، نزدیکترین روستا به مرز است. نتایج بررسی های به عمل آمده در سال ۱۳۹۷ نشان می دهد که در همه روستاهای مورد بررسی میزان آب موجود کفاف بخش کشاورزی را نمی دهد و آب های سطحی و زیرزمینی قابل ملاحظه ای وجود ندارد. همچنین براساس اظهارات دهیاران امکان افزایش سطح زیرکشت با توجه به منابع آبی موجود نیز وجود ندارد. این درحالی است که وضعیت سیستم آبیاری مورد استفاده در همه روستاهای مرزی از نوع غرقابی می باشد و آبیاری مکانیزه انجام نمی شود. عدم سرمایه گذاری در زمینه آب و وضعیت بحرانی منابع آب موجود و نوع سیستم آبیاری نشان دهنده وخامت معیشت کشاورزی در سطح روستاهای مرزی است. همان گونه که ذکر شد واحد تحلیل در این مطالعه ۲۱۴ خانوار روستایی در ۱۷ روستای مرزی شهرستان تربت جام بوده است. ۷۹ درصد پاسخگویان را مرد و ۲۱ درصد را زنان تشکیل داده اند. همچنین ۹۴/۹ درصد پاسخگویان متأهل و ۵/۱ درصد مجرد بوده اند. میانگین سن پاسخگویان ۳۹، پائینترین سن ۱۶ و بیشترین ۶۷ سال می باشد. میانگین تعداد سالهای تحصیل رسمی پاسخگویان ۶ سال تحصیلی بوده است. از کل تعداد پاسخگویان ۹/۱ درصد بیسواد، ۱ درصد دارای سواد قرآنی، ۳۸/۹ درصد ابتدایی، ۳۰/۳ درصد راهنمایی، ۲۰/۲ درصد دیپلم و ۰/۵ درصد دارای مدرک فوق دیپلم بوده اند. بیشتر پاسخگویان (معادل ۲۷/۶ درصد) دارای شغل دامداری بوده اند. تعداد اعضای خانواده به طور متوسط ۵ نفر می باشد. بر اساس فراوانی تجمعی درآمد ۵۸/۴ درصد خانوارهای مورد بررسی در روستاهای مرزی کمتر از ۶۰ درصد وابسته به کشاورزی است.

جدول ۲: توزیع فراوانی ویژگی های فردی پاسخگویان (خانوارهای روستایی)

متغیر	مقوله	فراوانی	درصد	متغیر	مقوله	فراوانی	درصد	
جنسیت	مرد	۱۶۹	۷۹	وضعیت تاهل	متاهل	۲۰۳	۹۴/۹	
	زن	۷۹	۲۱		مجرد	۱۱	۵/۱	
سن	بین ۲۰ تا ۲۹ سال	۳۹	۱۸/۲	سطح تحصیلات	بیسواد	۱۹	۹/۱	
	بین ۳۰ تا ۳۹ سال	۷۲	۳۴		قرآنی	۲	۱	
	بین ۴۰ تا ۴۹ سال	۷۴	۳۴/۹		ابتدایی	۸۱	۳۸/۹	
	بین ۵۰ تا ۵۹ سال	۲۱	۹/۹		راهنمایی	۶۳	۳۰/۳	
	بین ۶۰ تا ۶۹ سال	۶	۲/۸		دیپلم	۴۲	۲۰/۲	
	جمع		۲۱۴		۱۰۰	فوق دیپلم	۱	۰/۵

مأخذ: یافته‌های محقق، ۱۳۹۷.

به منظور شناسایی مهمترین عوامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای نواحی مرزی از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده گردید. تحلیل عاملی اکتشافی رایج ترین شکل بین انواع مدل های تحلیل عاملی محسوب می شود که در آن ساختار زیربنایی مجموعه نسبتا بزرگی از متغیرها کشف می شود. محقق در این روش تئوری اولیه ای ندارد و سعی می کند تا از بارهای عامل برای کشف ساختار عاملی داده ها استفاده کند (Habibpoor & Safari, 2012: 305-306). در این آزمون ابتدا با تشکیل ماتریس همبستگی، متغیرهایی که با هیچ یک از متغیرهای دیگر همبستگی ندارند، حذف می‌شوند. یکی از راه‌های وجود همبستگی بین متغیرها آماره KMO است که دامنه آن از ۰ تا ۱ در نوسان است، چنانچه مقدار این آماره بیش از ۰/۷۰ باشد، همبستگی‌های موجود برای تحلیل عاملی مناسب هستند (Ghiasvand, 2012: 229). همچنین معنی‌داری متغیرها برای تحلیل عاملی از طریق آزمون بارتلت صورت می‌گیرد که حداقل شرط برای انجام تحلیل عاملی است (Sarmad et al., 2014: 271). با توجه به آماره KMO در مطالعه حاضر، کفایت مدل در حد متعادلی مورد تأیید است (KMO برابر با ۰/۶۹). همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت نیز این مساله را تأیید می‌کند (sig ≤ ۰.۰۵). لازم به ذکر است که در این تحلیل جهت استخراج مولفه‌ها از روش تحلیل مولفه‌های اصلی و برای دوران عامل‌ها از واریماکس استفاده شد.

جدول ۳: نتایج آماره کیزر مایر و آزمون بارتلت^۱

۰/۶۹	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	
۸۳۹/۷۲۰	Approx. Chi-Square	Bartlett's Test of Sphericity
۳۷۸	Df	
۰/۰۰	Sig.	

در جدول زیر اشتراک اولیه قبل از استخراج و بعد از استخراج ارائه شده است. در ستون استخراج شده‌ها هرچه مقادیر اشتراک استخراجی بزرگ‌تر باشد، متغیرها بهتر نشان داده می‌شوند. مطابق جدول مقدار اشتراک درصدی واریانس «عدم برخوردار بودن روستاهای مرزی از راه‌های ارتباطی مناسب (خرابی جاده‌ها، خاکی بودن نوع راه‌ها و ...)» نسبت به سایر عوامل استخراج شده بیشتر است، این عامل دارای ضریب اشتراک ۰/۹۵ است.

^۱ . KMO and Bartlett's Test

جدول ۴: ضرایب اشتراک^۱ متغیرها در تحلیل عامل

Extraction	موانع ها	Extraction	موانع ها
۰/۹۰۹	Q15. ضعف امنیت در روستاهای مرزی (وجود راهزنی، گروگان گیری و ...)	۰/۵۸۶	Q1. عدم وجود فرصت های شغلی در روستاهای مرزی
۰/۸۸۷	Q16. عدم ارتباط روستائیان با نواحی فرامرزی در زمینه های مختلف اقتصادی	۰/۸۸۳	Q2. وجود درگیری های طائفه ای و قبیله ای در روستا و عدم وجود اتحاد در زمینه های مختلف اقتصادی (کشاورزی: تقسیم آب و ...)
۰/۸۷۰	Q17. عدم دسترسی مناسب روستائیان به وسایل حمل و نقل عمومی	۰/۸۰۷	Q3. ضعف امکانات و خدمات در سطح روستاهای منطقه (آموزشی، بهداشتی درمانی ...)
۰/۸۰۸	Q18. ضعف در بازاریابی محصولات تولیدی روستائیان در روستاهای مرزی (مشکل جاده و ...)	۰/۹۴۲	Q4. پایین بودن سطح درآمد روستائیان در روستاهای مرزی
۰/۸۹۰	Q19. عدم استقبال روستائیان از بیمه محصولات کشاورزی و دامی به دلیل مشکلات اقتصادی و ضعف عملکرد شرکت های بیمه	۰/۹۱۳	Q5. رواج قاچاق مواد مخدر در روستاهای مرزی
۰/۸۲	Q20. عدم تنوع منابع درآمدی خانوارهای روستایی نواحی مرزی	۰/۸۱۱	Q6. وجود گرایش و سلیقه متفاوت در اداره و مدیریت نواحی مرزی در هر دوره مدیریتی
۰/۷۴۴	Q21. خشکسالی های پیاپی و ایجاد مشکلات متعدد برای کشاورزان و دامداران	۰/۸۳۳	Q7. استفاده از مدیران غیربومی و عدم تجانس قومی و مذهبی مسئولان و مدیران با ساکنین روستاهای مرزی
۰/۹۳۸	Q22. عدم امنیت استفاده از مراتع دامی برای دامداران روستایی ساکن در نزدیکی مرز	۰/۸۴۱	Q8. عدم استفاده از دانش بومی روستائیان در زمینه اداره نواحی مرزی
۰/۸۵۰	Q23. وجود فقر بالا در روستاهای مرزی	۰/۹۰۲	Q9. عدم دسترسی مطلوب روستاهای مرزی به آب لوله کشی
۰/۸۸۶	Q24. پایین بودن درآمد حاصل از کشاورزی	۰/۹۲۴	Q10. عدم برخورداری از گاز لوله کشی در روستاهای مرزی
۰/۸۴۵	Q25. عدم وجود فرصت های شغلی مناسب برای زنان در روستاهای مرزی	۰/۹۱۶	Q11. عدم وجود بازارچه های مرزی
۰/۹۳۶	Q26. هدررفت بالای آب به دلیل آبیاری به روش های سنتی (کشت غرقابی)	۰/۹۳۸	Q12. عدم سرمایه گذاری کافی در نواحی مرزی جهت توسعه فعالیت های اقتصادی
۰/۹۰۴	Q27. برداشت غیرقانونی و بیش از حد مجاز آب از چاه های عمیق	۰/۸۸۹	Q13. عدم کارایی تعاونی های مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان
۰/۹۵۴	Q28. عدم برخورداری روستاهای مرزی از راههای ارتباطی مناسب (خرابی جاده ها، خاکی بودن نوع راهها و ...)	۰/۹۱۳	Q14. آنتن دهی نامناسب موبایل و دسترسی به اینترنت

Extraction Method: Principal Component Analysis.

جدول زیر مقدار ویژه و درصد واریانس و درصد واریانس تراکمی متناظر با عامل ها را نشان می دهد. بلوک اول مقادیر ویژه اولیه است. مقادیر ویژه اولیه برای هر یک از عامل ها در قالب مجموع واریانس تبیین شده برآورد می شود. واریانس تبیین شده بر حسب درصدی از کل واریانس و درصد تجمعی است. همانطور که ملاحظه می شود در تحلیل عاملی، ۱۰ عامل دارای مقدار ویژه بیشتر از ۱ هستند. با توجه به درصد تجمعی بلوک اول مشاهده می شود که عوامل اول تا دهم روی هم رفته ۸۶/۹۷

¹. Communalities

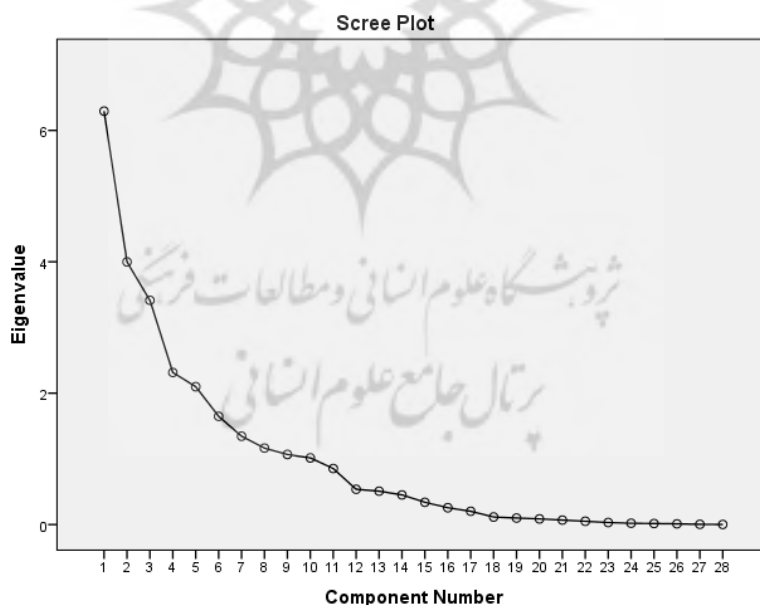
درصد واریانس مجموعه ۲۸ متغیر را تبیین می کند که درصد مورد قبول و بالایی به شمار می آید. در بلوک دوم به عامل دوران مربوط می شود. این بلوک، مجموعه مقادیر عامل های استخراج شده بعد از چرخش را نشان می دهد.

جدول ۵: عامل استخراج شده مقادیر ویژه و درصد تبیین واریانس آن ها از مجموعه شاخص ها

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			مجموع مجذورات بار عاملی بعد از دوران		
	جمع کل	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس	جمع کل	درصد واریانس	درصد تجمعی واریانس
۱	۶/۲۹۳	۲۲/۴۷۶	۲۲/۴۷۶	۵/۲۸۳	۱۸/۸۶۸	۱۸/۸۶۸
۲	۳/۹۹۸	۱۴/۲۷۹	۳۶/۷۵۵	۳/۹۹۵	۱۲/۱۲۳	۳۰/۹۹۲
۳	۳/۴۱۳	۱۲/۱۸۸	۴۸/۹۴۳	۳/۰۹۷	۱۱/۰۵۹	۴۲/۰۵۱
۴	۲/۳۱۴	۸/۲۶۵	۵۷/۲۰۸	۲/۳۲۲	۸/۲۹۴	۵۰/۳۴۵
۵	۲/۰۹۸	۷/۴۹۴	۶۴/۷۰۳	۱/۹۲۶	۶/۸۷۸	۵۷/۲۲۳
۶	۱/۶۴۷	۵/۸۸۳	۷۰/۵۸۶	۱/۷۴۴	۶/۲۲۸	۶۳/۴۵۱
۷	۱/۳۴۴	۴/۸۰۱	۷۵/۳۸۷	۱/۷۰۶	۶/۰۹۳	۶۹/۵۴۴
۸	۱/۱۶۴	۴/۱۵۶	۷۹/۵۴۳	۱/۶۹۲	۶/۰۴۳	۷۵/۵۸۶
۹	۱/۰۶۷	۳/۸۱۱	۸۳/۳۵۳	۱/۶۷۵	۵/۹۸۲	۸۱/۵۶۸
۱۰	۱/۰۱۴	۳/۶۲۳	۸۶/۹۷۶	۱/۵۱۴	۵/۴۰۸	۸۶/۹۷۶

Extraction Method: Principal Component Analysis.

مشاهده می شود نقش عامل اول با ۲۲/۴۷ درصد تبیین بیشتر از دیگر عوامل است و به عنوان مهم ترین عامل معرفی می شود. در ادامه متغیرهای بارگذاری شده در عامل های ده گانه را می توان به شرح جدول نامگذاری نمود.

نمودار ۲: نمودار سنگریزه در عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی روستاهای مرزی شهرستان تربت جام

جدول ۶: متغیرهای بارگذاری شده در عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی روستاهای مرزی شهرستان تربت جام

ردیف	متغیر	همبستگی	شماره عامل/درصد واریانس تبیین شده/مقدار ویژه
Q22	عدم امنیت در استفاده از مراتع دامی برای دامداران ساکن در نزدیکی مرز	۰/۹۲۹	عامل اول: چالش های امنیتی در روستاهای مرزی درصد واریانس: ۲۲/۴۷ مقدار ویژه: ۶/۲۹
Q5	رواج قاچاق مواد مخدر در روستاهای مرزی	۰/۹۰۰	
Q15	ضعف امنیت در روستاهای مرزی (وجود راهزنی، گروگان گیری و ..)	۰/۸۹۷	
Q2	وجود درگیری های طائفه ای و قبیله ای در روستا و عدم وجود اتحاد در زمینه های مختلف اقتصادی (کشاورزی: تقسیم آب و ..)	۰/۸۵۱	
Q27	برداشت غیرقانونی و بیش از حد مجاز آب از چاههای عمیق	۰/۸۸۸	عامل دوم: خشکسالی و کمبود آب در روستاهای مرزی درصد واریانس: ۱۴/۲۷ مقدار ویژه: ۳/۹
Q26	هدررفت بالای آب به دلیل آبیاری به روش های سنتی (کشت غرقابی)	۰/۸۶۵	
Q21	خشکسالی های پیاپی و ایجاد مشکلات متعدد برای کشاورزان و دامداران	۰/۸۰۹	
Q23	وجود فقر بالا در روستاهای مرزی	۰/۸۸۷	عامل سوم: بیکاری و پائین بودن درآمد ساکنان روستاهای مرزی درصد واریانس: ۱۲/۱۸ مقدار ویژه: ۳/۴۱
Q1	عدم وجود فرصت های شغلی در روستاهای مرزی	۰/۷۸۴	
Q24	پایین بودن درآمد حاصل از کشاورزی	۰/۶۸۴	
Q4	پائین بودن سطح درآمد روستائیان در روستاهای مرزی	۰/۶۶۴	
Q20	عدم تنوع منابع درآمدی خانوارهای روستایی نواحی مرزی	۰/۶۵	
Q25	عدم وجود فرصت های شغلی مناسب برای زنان در روستاهای مرزی	۰/۶۴۲	
Q12	عدم سرمایه گذاری کافی در نواحی مرزی جهت توسعه فعالیت های اقتصادی	۰/۹۴۲	عامل چهارم: عدم سرمایه گذاری کافی در زمینه اقتصادی در نواحی مرزی درصد واریانس: ۸/۲۶ مقدار ویژه: ۲/۳۱
Q11	عدم وجود بازارچه های مرزی	۰/۹۳۷	
Q19	عدم استقبال روستائیان از بیمه محصولات کشاورزی و دامی به دلیل مشکلات اقتصادی و ضعف عملکرد شرکت های بیمه	۰/۹۱۲	عامل پنجم: عملکرد ضعیف نهادهای متولی در نواحی مرزی درصد واریانس: ۷/۴۹ مقدار ویژه: ۲/۰۹
Q13	عدم کارایی تعاونی های مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان	۰/۸۸۳	
Q10	عدم برخورداری از گاز لوله کشی در روستاهای مرزی	۰/۸۳۶	عامل ششم: ضعف امکانات زیربنایی در روستاهای مرزی درصد واریانس: ۵/۸۸ مقدار ویژه: ۱/۶۴
Q9	عدم دسترسی مطلوب روستاهای مرزی به آب لوله کشی	۰/۷۹۷	
Q3	ضعف امکانات و خدمات در سطح روستاهای منطقه (آموزشی، بهداشتی درمانی و ..)	۰/۶۰۴	
Q14	آنتن دهی نامناسب موبایل و دسترسی به اینترنت	۰/۵۷۷	
Q7	استفاده از مدیران غیربومی و عدم تجانس قومی و مذهبی مسئولان و مدیران با ساکنین روستاهای مرزی	۰/۷۱۱	عامل هفتم: غیربومی بودن مدیران و مسئولین نواحی مرزی درصد واریانس: ۴/۸۰
Q6	وجود گرایش و سلیقه متفاوت در اداره و مدیریت نواحی مرزی در هر	۰/۶۵۴	

مقدار ویژه ۱/۳۴		دوره مدیریتی	
	۰/۶۴	عدم استفاده از دانش بومی روستائیان در زمینه اداره نواحی مرزی	Q8
عامل هشتم: ضعیف بودن جاده و امکانات حمل و نقل	۰/۹۵۷	عدم برخورداری روستاهای مرزی از راههای ارتباطی مناسب خرابی جاده ها، خاکی بودن نوع راهها و..	Q28
درصد واریانس: ۴/۱۵ مقدار ویژه ۱/۱۶	۰/۸۲۲	عدم دسترسی مناسب روستائیان به وسایل حمل و نقل عمومی	Q17
عامل نهم: ضعف در بازاریابی تولیدات ساکنین نواحی مرزی	۰/۸۶	ضعف در بازاریابی محصولات تولیدی روستائیان در روستاهای مرزی (مشکل جاده و...)	Q18
درصد واریانس: ۳/۸۱ مقدار ویژه ۱/۰۷			
عامل دهم: عدم ارتباط با نواحی فرامرزی	۰/۸۴	عدم ارتباط روستائیان با نواحی فرامرزی در زمینه های مختلف اقتصادی	Q16
درصد واریانس: ۳/۶۲ مقدار ویژه ۱/۰۱			
Extraction Method: Principal Component Analysis.			
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.			
a. Rotation converged in 7 iterations.			

با توجه به یافته های تحلیل عاملی اکتشافی مهمترین عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی روستاهای مرزی شهرستان تربت جام به شرح زیر می باشد:

۱- چالش های امنیتی در روستاهای مرزی: امنیت و توسعه مفاهیمی به هم پیوسته و لازم و ملزوم یکدیگرند به طوری که دستیابی به توسعه خصوصا به لحاظ اقتصادی بدون برخورداری از امنیت ناممکن بوده و توسعه نیز در برقراری امنیت نقش بسزایی دارد و این پیوستگی در سطوح مختلف محلی، ملی، منطقه ای و جهانی مصداق پیدا می کند (Sadeghi et al., 2014: 134). هر چند امنیت مرزها در کشور وضعیت نسبتا مطلوبی دارد و نظارت گسترده ای بر مناطق مرزی صورت می گیرد، اما همان طور که نتایج تحقیق نشان می دهد در حال حاضر چالش های امنیتی در روستاهای مرزی مهمترین عامل بازدارنده توسعه اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه می باشد. در این زمینه می توان به «عدم امنیت در استفاده از مراتع دامی برای دامداران ساکن در نزدیکی مرز»، «رواج قاچاق مواد مخدر در روستاهای مرزی» و «راهزنی، گروگان گیری و ...» و «وجود درگیری های طایفه ای و قبیله ای» اشاره نمود که امنیت را در روستاهای مرزی تحت تاثیر خود قرار می دهد. لذا از آنجایی که وجود امنیت کافی به عنوان بستر و نیاز اولیه برای ارائه امکانات و خدمات و انجام تجارت درون و برون مرزی و ... محسوب می شود ضروری است، توجه بیشتری به افزایش امنیت در روستاهای مورد مطالعه شود. لازم به ذکر است که شرایط فقر و تنگدستی روستاهای مرزی خود شرایط مناسبی برای بروز ناامنی به وجود می آورد که باید اقدامات مناسبی در این زمینه انجام داد. لذا توسعه اقتصادی مناطق مرزی و افزایش رفاه و درآمد اقتصادی مرزنشینان از طریق فعالیتهای سالم اقتصادی، با حمایت و سرمایه گذاری دولتها بر کارکرد امنیتی مرز تاثیر مثبت دارد.

۲- خشکسالی و کمبود آب در روستاهای مرزی: بر اساس شاخص SPI طی دوره هفت ساله تا پایان مرداد ماه ۱۳۹۶، ۶۷.۵ درصد مساحت شهرستان های تربت جام-صالح آباد تحت تاثیر خشکسالی بسیار شدید و ۳۲.۵ درصد تحت تاثیر خشکسالی شدید قرار داشته است (National Center for Drought and Crisis Management, 2018) این امر باعث

گردیده از مجموع ۶۳۶۷۸۲ هکتار اراضی شهرستان های مورد مطالعه، تنها ۱۶۰۸۱۲ هکتار معادل ۲۵.۲۵٪ زراعی بوده که این مقدار به دلیل خشکسالی های پیاپی در حال کاهش است. ملاحظه می شود خشکسالی به شدت کشاورزی و دامداری را به عنوان تنها گزینه امرار معاش روستائیان و بخصوص در روستاهای حاشیه مرز در تنگنا قرار داده است.

۳- بیکاری و پائین بودن درآمد ساکنان روستاهای مرزی: عدم کشش بخش کشاورزی به دلیل خشکسالی در جذب نیروی جوان آماده به کار، در کنار عدم وجود فرصت های شغلی متنوع در روستاهای مرزی باعث افزایش بیکاری و پائین بودن درآمد خانوارهای ساکن در مرز و در نهایت گسترش فقر و مهاجرت گردیده است. به طوری که طی دهه ۹۵-۸۵ نرخ رشد روستاهای واقع در فاصله ۱۰ کیلومتری مرز (روستاهای مورد بررسی) ۲/۷- بوده که بسیار پائینتر از نرخ رشد جمعیت روستایی شهرستان، استان و کشور با ۰/۶۷- طی این دهه بوده است. این امر حاکی از مهاجرت گسترده از روستاهای مرزی شهرستان های تربت جام و صالح آباد طی دهه گذشته بوده است. لذا دولت باید مهمترین و اساسی ترین سیاست اقتصادی خود را در مناطق مرزی به اجرای برنامه هایی در جهت افزایش فرصت های شغلی و اشتغال برای همه اقشار جامعه اختصاص دهد.

۴- عدم سرمایه گذاری کافی در زمینه اقتصادی در نواحی مرزی: ناتوانی های بالقوه طبیعی و اقتصادی مناطق مرزی خصوصا در بخش های صنعت و کشاورزی ضرورت محرومیت زدائی، ایجاد اشتغال، نگهداشت جمعیت و ممانعت از تخلیه مناطق مرزی و اتخاذ تمهیداتی جهت مبادلات بازرگانی نواحی مرزی را نشان می دهد (Ahmadipoor et al., 2008: 6). توسعه اقتصادی مناطق مرزی و افزایش رفاه و درآمد اقتصادی مرزنشینان از طریق فعالیتهای سالم اقتصادی، با حمایت و سرمایه گذاری دولتها نه تنها بر کارکرد امنیتی مرز تاثیر مثبت دارد، بلکه بر رونق اقتصادی و افزایش ماندگاری جمعیت نیز موثر است (Zarghani, 2007: 192). در این زمینه ایجاد بازارچه های مرزی می تواند به افزایش تجارت در نواحی مرزی منجر شود و تجارت درون و برون مرزی را بهبود بخشد. بازارچه ها توانایی حل بسیاری از مشکلات نواحی مرزی را دارند (Ahmadipoor et al., 2008: 6) و می توانند به بهبود اشتغال و افزایش درآمد و ... کمک کرده و در نهایت باعث بهبود وضعیت زندگی روستائیان ساکن مرز گردد.

۵- عملکرد ضعیف نهادهای متولی در نواحی مرزی: در این زمینه می توان به عدم کارایی تعاونی های مرزنشینان و عدم تزریق منافع آن به روستائیان و ضعف عملکرد شرکت های بیمه، جهاد کشاورزی و ... اشاره نمود. این امر عمدتا به دلیل ضعف نظارت بر عملکرد سازمان های متولی خصوصا در روستاهای مرزی به وجود آمده است.

۶- ضعف امکانات زیربنایی در روستاهای مرزی: اگرچه طی ۵ دهه گذشته مهمترین اقدامات دولت در نواحی روستایی خدمات رسانی و فراهم کردن زیرساخت های مختلف (آبرسانی، برق رسانی، ساخت راههای روستایی و خدمات ارتباطی) بوده اما در این زمینه در نواحی روستایی مرزی اقدامات چندانی صورت نگرفته است. در حال حاضر "روستاهای مناطق مرزی به دلیل دوربودن از فرایند توسعه، از نظر زیرساختها و امکانات معمولا با مشکلات زیادی روبرو هستند از این رو ایجاد زیرساخت های اساسی جهت تولید و افزایش اشتغال، انرژی مناسب و دائم، ضروری به نظر می رسد. لذا به منظور ایجاد کشش و انگیزه برای جمعیت مرزنشین ایجاد زیرساختهای مناسب باید صورت گیرد" (Kohne-pooshi & Anabestani, 2012: 19). بدیهی است توسعه زیرساخت های مرزی به رشد اقتصادی روستاهای مرزی کمک می نماید اما در منطقه مورد مطالعه عدم برخورداری روستاهای مرزی از گاز لوله کشی، آب لوله کشی، ضعف امکانات و خدمات آموزشی، بهداشتی درمانی و حتی آنتن دهی موبایل و ضعف اینترنت محدودیت های زیادی را در زمینه های مختلف اقتصادی ایجاد نموده است.

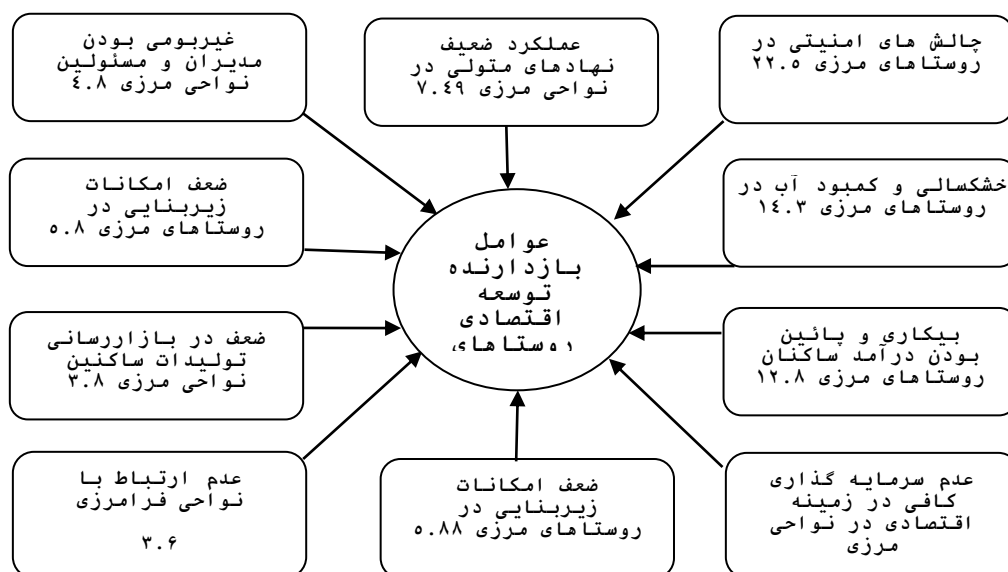

۷- غیربومی بودن مدیران و مسئولین نواحی مرزی: در این زمینه می توان به استفاده از مدیران غیربومی و عدم تجانس قومی و مذهبی مسئولان و مدیران با ساکنین روستاهای مرزی در سطح شهرستان اشاره نمود. با توجه به اینکه نواحی مرزی به لحاظ مذهبی و قومیتی با متن کشور عمدتاً دارای تفاوت هایی هستند، به کارگماردن نیروهای غیربومی موجب عدم همراهی مردم، عدم درک دقیق شرایط موجود و ... گردیده است. همچنین وجود گرایش و سلاقی متفاوت در اداره و مدیریت نواحی مرزی در هر دوره مدیریتی و عدم استفاده از روستائیان در اداره نواحی مرزی در این زمینه مانعی در راستای توسعه محسوب می شود.

۸- ضعیف بودن جاده و امکانات حمل و نقل: در این زمینه می توان به عدم برخورداری روستاهای مرزی از راههای ارتباطی مناسب و کارآمد، خرابی جاده ها، خاکی بودن نوع راهها و عدم دسترسی مناسب روستائیان به وسایل حمل و نقل عمومی اشاره کرد. به طوری که راه اصلی دسترسی در ۴۷ درصد از روستاهای ده کیلومتری مرز شهرستان تربت جام از نوع خاکی، ۳۰ درصد روستاها آسفالت و ۲۳ درصد شوسه می باشد. لذا خروج از انزوا و گسترش ارتباطات با داخل و خارج از طریق بهبود راههای ارتباطی و مواصلاتی روستاهای مرزی به منظور بهبود اقتصاد این نواحی ضروری است.

۹- ضعف در بازاریابی تولیدات ساکنین نواحی مرزی: فعالیت اصلی ساکنین نواحی مرزی در منطقه مورد مطالعه به دلیل کمبود آب و موقعیت کوهستانی عمدتاً دامداری است، اما به دلیل مشکلات موجود از نظر نوع راه امکان عرضه فراورده های دامی مانند شیر و ... به بازار مصرف چندان فراهم نیست.

۱۰- عدم ارتباط با نواحی فرامرزی: به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران فرایند یکپارچگی و همکاری های بین مرزی نظم اقتصادی و توسعه فضایی مناطق مرزی را تغییر می دهد (Moosavi, 2012: 57). مبادلات اقتصادی - مرزی از مهمترین روش های ایجاد تحول در نواحی مرزی محسوب می شوند و تحولاتی بنیادین در کارکرد- کالبد- اشتغال و ساختار اقتصادی این نواحی ایجاد می نمایند (Romina et al., 2018: 1050) بدیهی است اگر ارتباط تجاری بلندمدت و سرمایه گذاری وجود داشته باشد توسعه مناطق مرزی در شرایط جهانی شدن درحاشیه قرار نمی گیرند، بلکه موقعیت آنها ارتباطی می شود (Moosavi, 2009: 41). مبادلات تجاری مرزی همواره یکی از راههای امرار معاش مرزنشینان بوده و از این طریق مردم ساکن در نواحی مرزی کشورهای همسایه می توانند در کنار هم و با هم از فرصتها و منابع مشترک استفاده نمایند که این امر می تواند منجر به استمرار و پایداری دوستی و تفاهم طرفین، امنیت و رونق اقتصادی و توسعه، ایجاد فرصتهای شغلی و شکل گیری مزیت نسبی در مناطق مرزی گردد (Roknodin-eftekhari et al., 2008: 82). ساماندهی مبادلات با نواحی فرامرزی علیرغم غیررسمی بودن و محلی بودن، دارای نقش پراهمیتی در اقتصاد نواحی مرزی بوده و باعث بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می شود و می تواند توسعه همکاریهای متقابل اقتصادی، گسترش بازارهای محلی، ایجاد صلح و ثبات در مناطق مرزنشین و بالاخره بهبود امنیت در مناطق مرزنشین را موجب شوند. یکی از تمهیدات لازم برای پویا کردن اقتصاد نواحی مرزی، توسعه مبادلات مرزی در قالب های قانونمند و تسهیل شده (بازارچه های مرزی) است که می تواند محرک خوبی برای افزایش مبادلات رسمی، شکوفایی مزیت های نسبی و گسترش همکاریها و توسعه بازارهای بین منطقه ای، تثبیت قیمتها، جهت دهی سودهای تجاری، افزایش اشتغال و رفاه برای جامعه مرزنشین باشد (Kamran et al., 2010: 9). به همین دلیل امروزه همکاری در قالب بازارچه های مرزی از شناخته شده ترین روش های توسعه اقتصادی مناطق مرزی به شمار می رود (Mohammadi et al., 2005: 55).

شکل ۲: مهمترین عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان تربت جام و صالح آباد

بخشی از رشد و توسعه سکونتگاههای انسانی تابع ویژگی های جغرافیایی آنها است. بی شک ویژگی های جغرافیایی در ایجاد محدودیت های اقتصادی در نواحی مرزی نقش مهمی ایفا می نمایند، زیرا این عوامل ارتباط تنگاتنگی با فعالیت های انسانی و خصوصا معیشت ساکنان روستایی دارند. عوامل مکانی ضمن آنکه در پراکنش سکونتگاههای روستایی موثر هستند، شرایط اقتصادی را نیز متاثر می سازند. با توجه به اینکه موقعیت استقرار سکونتگاه در توسعه دامداری و کشاورزی و دسترسی به نهاده های مورد نیاز، توسعه راههای ارتباطی و ساخت و ساز و ... موثر است، در این مطالعه میانگین ۲۸ عامل بازدارنده توسعه اقتصاد روستاهای مورد بررسی بر حسب موقعیت، نوع راه، فاصله و نرخ رشد دهه ۹۵-۸۵ به کمک آزمون های تی دو نمونه مستقل، تجزیه واریانس یک طرفه و ضریب همبستگی پیرسون مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که تفاوت معناداری بین میانگین عوامل بازدارنده اقتصادی بین روستاهای دشتی و کوهستانی وجود ندارد ($\text{Sig.} \geq 0.05$). در روستاهای مورد بررسی تنها دو روستا دارای موقعیت دشتی و مابقی دارای موقعیت کوهستانی بوده اند. همچنین تفاوت میانگین بین عوامل بازدارنده بر حسب نوع راه (آسفالته، شوسه و خاکی) معنادار نیست ($\text{Sig.} \geq 0.05$). با توجه به کیفیت پائین راه آسفالته و عدم وجود تبادلات مرزی و مشابهت کیفی راه در روستاهای حاشیه مرز مشاهده می شود که راه نتوانسته در کاهش یا افزایش میانگین عوامل بازدارنده در بین روستاهای ۱۰ کیلومتری مرز تفاوت معناداری ایجاد نماید. همچنین بین میانگین عوامل بازدارنده اقتصاد در روستاهای مرزی با فاصله از مرز، فاصله تا شهر مشهد و نرخ رشد تفاوت معناداری وجود ندارد ($\text{Sig.} \geq 0.05$). میانگین فاصله روستاهای مورد بررسی تا مرز ۵ کیلومتر است لذا رابطه معناداری بین فاصله از مرز و میانگین عوامل بازدارنده اقتصاد روستایی وجود ندارد. با توجه به اینکه ۱۷ روستای مورد بررسی از نظر شرایط جغرافیایی تفاوت چندانی با هم ندارند و همگی با توجه به فاصله کم تا مرز از شرایط اقتصادی مشابهی برخوردارند، لذا ویژگی های جغرافیایی در میانگین عوامل بازدارنده اقتصادی تاثیر چندانی ندارد و روستاهای مورد بررسی به دلیل موقعیت حاشیه ای بر اساس نظریه مرکز پیرامون از شرایط مشابه برخوردارند. "به عقیده جونز و وایلد، مناطق مرزی به عنوان مناطق حاشیه ای و توسعه نیافته شناخته می شوند. این حاشیه ای بودن گرچه می تواند معلول شرایط جغرافیایی مناطق مرزی باشد، اما خود پدیده مرزی بودن، بسیاری از امکانات و قابلیت های آن منطقه را مضمحل می سازد. این حاشیه ای بودن علت عقب ماندگی این نواحی است" (Ahmadipoor et al., 2008: 4).

جدول ۷: میانگین عوامل بازدارنده اقتصاد روستاهای مرزی واقع در ۱۰ کیلومتری مرز در طیف لیکرت

ابراهیم آباد	استان سفلی	پله مورسی	چشمه انجیر	سفر چشمه	سنگ آب	سیاه توله	کاربزرگ حاجی	کلاته باقی	کلاته حمید	کلاته دهنو	کلاته صمد	گاو چشمه	گرامسی	ملوی علیا	نصرآباد
۴.۰۴	۳.۵۷	۴.۶۳	۴.۳۲	۴.۵۵	۴.۲۵	۴.۱۴	۴.۷۸	۴.۰۴	۴.۵۷	۳.۹۱	۴.۳۸	۴.۱۸	۴.۲۳	۴.۶۱	۴.۴۱

جدول ۸: بررسی تاثیر عوامل مکانی- فضایی بر میانگین عوامل بازدارنده شناسایی شده به تفکیک روستاهای مورد بررسی.

متغیر	مقوله	میانگین	سطح معناداری	نام آزمون	نتیجه آزمون
موقعیت	کوهستانی	۴.۲۴	۰.۹۱۴	تی دو نمونه مستقل	عدم وجود تفاوت معنادار
	دشتی	۴.۲۱			
نوع راه	خاکی	۴.۱۴	۰.۵۲۱	تجزیه واریانس یک طرفه	عدم وجود تفاوت معنادار
	شوسه	۴.۴			
	آسفالته	۴.۲۷			
فاصله	تا مرکز استان (شهر مشهد)	-۰.۰۳	۰.۹۰	همبستگی پیرسون	عدم وجود رابطه معنادار
	تا مرز	۰.۳۴	۰.۱۷		
نرخ رشد	نرخ رشد ۸۵-۹۵	۰.۲۷	۰.۲۹		

جمع بندی

با وجود گذشت هفت دهه از سابقه برنامه ریزی و اجرای برنامه های توسعه روستایی در ایران، هنوز ساکنان نواحی روستایی با مشکلات عمده و عدیده معیشتی دست به گریبان اند. این مساله در روستاهای مرزی نمود بیشتری دارد، این مناطق که به دلیل انزوای جغرافیایی و درحاشیه بودن با محدودیت های زیادی از جمله بیکاری و کمبود فرصت های شغلی، عدم تنوع منابع درآمدی، ضعف زیرساخت های ارتباطی و ... مواجه هستند، در دستیابی به اهداف توسعه با چالش جدی مواجه هستند. از این رو بی توجهی به مناطق مرزی باعث عدم تعادل میان مناطق مرزی و مناطق مرکزی می شود که بر فرایند توسعه این مناطق تاثیر می گذارد و از نتایج آن عدم ثبات جمعیتی مناطق مرزنشین و نبود تعادل های منطقه ای و فضایی بین روستاهای مرزی و مرکز از طرف دیگر می باشد. عموماً مناطق مرزی به عنوان مناطق حاشیه ای و توسعه نیافته شناخته می شوند این حاشیه ای بودن گرچه می تواند معلول شرایط جغرافیایی مناطق مرزی باشد، اما خود پدیده مرزی بودن، بسیاری از امکانات و قابلیت های آن منطقه را مضمحل می سازد. تبعیض و نابرابری در بهره مندی از فرصت های شغلی ایجاد اشتغال و درآمد مهمترین عاملی است که بیشتر استان های مرزنشین گرفتار آن هستند که پیامدهایی چون فقر، مهاجرت، قاچاق را در پی دارد. در این میان بی توجهی مرکز نسبت به نقاط پیرامونی دامنه این مسائل را هرچه گسترده تر کرده است.

نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی نشان می دهد مهمترین عوامل بازدارنده توسعه اقتصادی روستاهای مرزی شهرستان تربت جام از دیدگاه ساکنین به ترتیب عبارتند از: «چالش های امنیتی در روستاهای مرزی» با ۲۲/۴۷، «خشکسالی و کمبود آب در روستاهای مرزی» با ۱۴/۲۷، «بیکاری و پائین بودن درآمد ساکنان روستاهای مرزی» با ۱۲/۱۸، «عدم سرمایه گذاری کافی در زمینه اقتصادی در نواحی مرزی» با ۸/۲۶، «عملکرد ضعیف نهادهای متولی در نواحی مرزی» با ۷/۴۹، «ضعف امکانات زیربنایی در روستاهای مرزی با ۵/۸۸»، «غیربومی بودن مدیران و مسئولین نواحی مرزی» با ۴/۸۰، «ضعیف بودن

جاده و امکانات حمل و نقل» با ۴/۱۵، «ضعف در بازاررسانی تولیدات ساکنین نواحی مرزی» با ۳/۸۱، «عدم ارتباط با نواحی فرامرزی» با ۳/۶۲ درصد واریانس تبیین شده است.

اگر چه در دهه های اخیر در تحقیقات توسعه ای اعم از تحقیقات اقتصادی و اجتماعی و اکولوژیک به مناطق مرزی و تأثیرات مرزی توجه بسیاری صورت گرفته است، اما بررسی پیشینه تحقیق نشان داد مطالعات معدودی بر اقتصاد روستاهای حاشیه مرز پرداخته اند. نتایج تحقیق به نوعی با مطالعه عنابستانی و همکاران (۱۳۹۳) تاحدی همسویی دارد. در این مطالعه به اقتصاد غیرمتنوع و نامطلوب روستاهای مرزی اشاره می کند که بسترساز ایجاد مسائل متعددی همچون قاچاق گردیده است. همچنین نتایج مطالعه با مطالعه کهنه پوشی و جلالیان نیز تا حدی همسویی دارد. در این مطالعه نیز به بیکاری و ضعف فعالیتهای اقتصادی در روستاهای مرزی می پردازد.

با توجه به پیچیدگی و معضلات چندبعدی در مناطق مرزی و اهمیت و حساسیت بالای این مناطق نباید برای رفع مشکل آنها به دنبال یک راه حل ساده گشت؛ بلکه باید رویکرد و راه حل های مختلفی را در برابر معضلات ارائه نمود. به عبارت دیگر باید سطح افق را از یک چارچوب تک علیتی، به یک دیدگاه سیستمی و همه جانبه گسترش داد. به همین دلیل پاسخ به نیازهای طبیعی و حقوقی انسانی و اجتماعی مرزنشینان متکی به اصل عدالت اجتماعی، اقتصادی و سرزمینی و پرهیز از اعمال تبعیضهای ناروا است. لذا جهت توسعه اقتصادی نواحی مرزی راهبردهای زیر ارائه می شود:

۱. تدوین سند جامع توسعه اقتصادی روستاهای مرزی استان
۲. توجه جدی مسئولین دولتی در چارچوب برنامه های آمایش ملی و استانی به مناطق مرزی
۳. تلاش جهت بهره گیری حداکثری از ظرفیت های مناطق مرزی (احداث نیروگاه خورشیدی، بازارچه مرزی و ...)
۴. ارائه تسهیلات و حمایت های قانونی دولتی به مناطق محروم و مرزنشین
۵. انجام مطالعات لازم جهت شناسایی مزیتها و خلق مزیت های اقتصادی منطقه جهت ایجاد فرصت های شغلی
۶. بهبود و توسعه انواع زیرساخت های کالبدی شامل: امکانات حمل و نقل جاده ای، راه آهن و ..
۷. تلاش برای تأمین و حفظ منابع آبی و مدیریت بهینه منابع آب

بنابراین ایجاد یک محیط مساعد در روستاهای مناطق مرزی با تمرکز بر ترویج و توسعه زیرساختها و خدمات، سرمایه گذاری بخش خصوصی، توسعه گردشگری و توسعه مهارت های روستائیان، تحقیق امنیت محیطی و انسانی، پیشنهاد می گردد.

کتابنامه

1. Ahmadipoor, Z., Hafeznia, M., Mohamadpoor, A. (2008). *Economic and Social Impacts of the Boundaries Reopening The Case: Bajgiran District, Iran & Turkmenistan Border*, Human Geography Research, 65(65): 1-80. [In Persian].
2. Anabestani A A, Tayebnia S H, Shayan H, Rezvani M R. (2015), *The analysis of barriers regarding variations in economic activities of bordering villages located in Marivan*. JOURNAL SPACE ECONOMY & RURAL DEVELOPMENT, 3(10), 87-111. [In Persian].
3. Andalib, A., (2001), *Basic theory and principles of planning the border areas of the Islamic Republic of Iran*, Islamic Revolutionary Guard Corps, Faculty of Command and Staff. [In Persian].
4. Andalib, A., Motavaf, Sh., (2000), *Experiences in planning the German border areas and lessons for Iran*, Soffeh Journal, 9 (29). [In Persian].
5. Andalib, A., Motavaf, Sh., (2009), *Development and Security in Spatial Strategic Planing in Border Regions*, Bagh-e Nazar, 6(12): 57-76. [In Persian].
6. Azkia, M. (2008). *Sociology of Rural Development and Underdevelopment in Iran*, Ettelaat Publications, Tehran. [In Persian].
7. Azkia, M. Imani, A. (2008). *Sustainable rural development*, Ettelaat Publications, Tehran. [In Persian].

8. Barghi, H., Ghanbari, Y., Afsharipoor, A. (2014), *Performance evaluation of dehyareesin the Economic Development of Villages from the Viewpoint of Villagers (A Case Study: Dehbakri Dhyari of Bam Township)*, Journal of spatial planning, 4 (4): 87-104. [In Persian].
9. Bashiri, H. (1998). *Geographical study of border villages of Ardabil province for economic and social development with emphasis on political issues*, Master Thesis, University of Tehran. . [In Persian].
10. Bazrafshan J, Toulabi Nejad M, Hamli N. (2018). *Investigating Factors and Drivers of Livelihoods Change in Rural Households in Border Regions (Case Study: Minan district, Sarbaz township)*. researches in Geographical Sciences.18 (49) :127-150. [In Persian].
11. Chandoevrit, W., Chalamwong, Y., & Paitoonpong, S. (2004). *hhaaaand's ooas border ccono,, A case study of Sa Kaoeand Chiang Rai*. Bangkok: Thailand Development Resource Institute.
12. Esmaeilzadeh, Kh. (2006). *Anthropological study of common border markets with economic anthropological approach (Case study: Border trade in border villages of Sardasht county)*, Journal of Anthropology (Anthropology Letter). 5(9): 38-65. [In Persian].
13. Ghasemi, M., (2010). *Demographic stabilization of rural settlements in Mashhad with emphasis on diversification approach to economic activities*, Doctoral Thesis, Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian].
14. Ghiasvand, A., (2013), *Application of statistics and SPSS software in data analysis.*, Tissa publication, Tehran. [In Persian].
15. Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M., & Whatmore, S. (Eds.). (2011). *The dictionary of human geography*. John Wiley & Sons.
16. Itoh, R. (2009). *Dynamic control of rural-urban migration*. Journal of Urban Economics, 66(3), 196-202.
17. Jalalian, H. (2013). *The Impact of Commodity Smuggling on the Economy of Border Villages Case: Khao and Mirabad Sections of Marivan County*, Geography and Development Iranian Journal, 11(32): 61-74. [In Persian].
18. Jomehpour, M. (2005). *An Introduction to Rural Development Planing: Approaches and Methods*, Samt publication, Tehran. [In Persian].
19. Jomehpour, M. Talebi, M.A. (2011). *A Survey of The Role of Border-Community Cooperatives in The Development of The Border Regions of Southern Khorasan Province: A Case Study of Darmian Cooperative*, Social Development and Welfare Planning, 3 (10), 65-102. [In Persian].
20. Jones, P. N., & Wild, T. (1994). *Opening the frontier: recent spatial impacts in the former inner-German border zone*. Regional studies, 28(3), 259-273.
21. Kalantari, Kh., Abdollahzadeh, Gh., (2012). *Spatial planning and land management*, Farhang-Saba publication. [In Persian].
22. Kamran, H., Mohammadpour, A., Jafari, F., (2010). *Functional analysis of the tax collectors' border market*, Geography Journal., 6(17-18), 7-25. [In Persian].
23. Karimi, M., Vafaei, A.A. (2014). *Security by developing sustainable development in the border regions (Case study, the city of Marivan)*, Journal of Research and Urban Planning, 4(15), 95-112. [In Persian].
24. Kohneh-pooshi H., Annabestani, A.A. (2012). *Evaluating the Relationship between Distance from the Border and Amount of Income and Employment from Smuggling (Case study: Villages of Khav and Myrabad district, Marivan County)*. Urban Regional Studeis and Research, 4(15), 1-20. [In Persian].
25. Lotfi, H., (2018). *The role of border markets in balancing and converging the economic space of Iran's border regions with other regions (Case study: Marivan border market)*, Physical Geography Planing, 5(11): 94-110. [In Persian].
26. Mohammadi, H.R., FakhrHashemi, A.A. (2005). *The role of border markets in the spatial development of border areas*, International Quarterly of Geography, 1(1): 55-76. [In Persian].
27. Mohammadi-Yeganeh, B., Mahdizadeh, E., Mahdizadeh, E., Cheraghi, M., (2012), *Assessing the economic effects of Mehran border bazaar on the development of rural areas (Case: Mohsenabad village)*; Journal of Applied researches in Geographical Sciences, 12(25), 79-96. [In Persian].
28. Mokhtarihashi, H., Momeni, (2014). *The Preparation of Spatial planning Strategies for Border Areas (Case Study: Eastern Borders of Iran)*, Geographical Researches, 29(114), 237-254. [In Persian].
29. Mottaghi A, Rabiei H, GharehBeygi M. (2016). *Spatial Analysis of Development of Boarder Regions in East Iran Case Study: Border villages in South Khorasan Province*. JOURNAL SPACE ECONOMY & RURAL DEVELOPMENT, 4(14), 147-167. [In Persian].
30. Mousavi, M.N. (2010), *Analyzing Spatial Structure of Frontier Cities in Western Azarbaijan through Multi-variety Statistical Analysis and Neural Networks*, Human Geography Research, 42(71), 107-121. [In Persian].
31. Mousavi, M.N. (2013), *Evaluating the Role of Border Common Small Markets in Developing and Welfare of Border Areas Case: Border Market of Tamrchin in Piranshahr*, Geography and development, 11(33), 55-70. [In Persian].

32. Mousavi, M.N. Waysian, M., Halifipour, H. (2015). *Prioritizing Sustainable Security Strategies in Borderline Areas Case Study: Kurdistan Province*, Political Geography Research, 1(2), 55-77. [In Persian].
33. Niebuhr, A., & Stiller, S. (2002). *Integration effects in border regions-A survey of economic theory and empirical studies* (No. 879-2016-64210).
34. Rezvani, M.R., (2004), *An Introduction to Rural Development Planing in Iran*, Ghoomes Publishing company, Tehran, Iran. [In Persian].
35. Rezvani, M.R., Najjarzadeh, M. (2009). *Study and Analysis of Villagers, Background Knowledge on Entrepreneurship In the Process of Rural Development Case study: South Baraan District (Isfahan County)*, Journal of Entreprenership Development, 1(2), 161-182. [In Persian].
36. Roknoddin Eftekhari, A., Papoli yazdi, M.H., Abdi, E. (2008), *An analysis of Economic Impacts of Border Markets on Development of Border Areas Case Study: Sheikh Saleh Border Market, Salas Babajai Township, Kermanshah Province*, International Quarterly of Geopolitics, 4(2), 82-109. [In Persian].
37. Rumina, E., Pourazizi, A., Bayezi, T. (2019), *The Impact of Economic Exchanges on the Development of Border Cities (Case Study: Piranshahr City)*, Human Geography Research, 50(4), 1049-1065. [In Persian].
38. Sadeghi H, Falsoleyman M, Hashemi S, Fadaee M. (2014). *The limitations and potentials of sustainable development regarding village of Eastern borders of Iran Case: Bandan district in Nehbandan County*. JOURNAL SPACE ECONOMY & RURAL DEVELOPMENT. 3(8): 126-144.[In Persian].
39. Saeedi, A.A., Esmaeelzadeh, Kh., Abdollahpour, J. (2009). *An Economic - Sociological Approach to Cross-Border Small Markets: Case Study of Common Small Markets of Sardasht and Piranshahr*, Social sciences, 16(45), 93-133. [In Persian].
40. Salehi-Shanjani, P., (2005), *Conservation approach to genetic resources of forests in the north of the country*, Forest and Rangeland Quarterly, 68-96. [In Persian].
41. Sarmad, Z., Bazargan, A., Hejazi, E. (2014). *Research Methods in Behavioral Sciences*, Agah publication, Tehran. [In Persian].
42. Shayan, H., Taghilou, A.A., Khosrobeysi, R. (2013), *An anaiiii s of hle roe of poop''s parppppppooa lity of rural economy: A case study: Eijroud Dehestan, Eijroud County, Zanjan province*, Journal of Geography and Regional Development, 10 (19): 71-94. In Persian].
43. Spangenberg, J. H. (2005). *Economic sustainability of the economy: concepts and indicators*. International journal of sustainable development, 8(1-2), 47-64.
44. Statistics Center of Iran, (2016), *General Results of the General Population and Housing Census of Khorasan Razavi Province*. [In Persian].
45. Statistics Center of Iran, (2016), *Statistical Yearbook of Khorasan Razavi Province*, www.amar.org. [In Persian].
46. Taleb, M., (2005), *Rural Sociology: Dimensions of Change and Development in Rural Society of Iran*, University of Tehran, Tehran. [In Persian].
47. Tavakoli, J., (2014). *Assessing Socio-Economic Sustainability of Rural Settlements in North and South Khaveh, Lorestan Province*, Journal of Applied researches in Geographical Sciences, 14(32), 71-92. [In Persian].
48. Tavoosi, T., Eskandari-Sani, M. Hoseinzadeh-Kermani, M. (2012). *Capabilities and bottlenecks of East-oriented development in today's Iran and the region*, Urban Redional Studes and Research, 3(12), 79-100. [In Persian].
49. Vaise F, Tayebnia S H, Manoochehri S. (2018), *aaa surning hle Capayyyy yyyyl of Vaagss' Development over the Integration of Villages (Case Study: Khavmirabad Region, Marivan County)*. Journal of housing and development, 37 (162) :87-102. [In Persian].
50. Veisi, F., Ghorbani, M.S., Dastwar, A. (2017). *Border Market Impacts on Sustainable Livelihood of Rural Areas Around: A Case Study in Khavmirabad District in Marivan County*, Journal of Rural Research, 8(3), 518-535. [In Persian].
51. Zahedi S, Najafi G. (2007). *Sustainable Development, A New Conceptual Framework*. IQBQ. Teacher of Humanities ,10 (4) :43-76. [In Persian].
52. Zarghani, H. (2007). *An Introduction to Recognizing International Borders*, NAJA University of Law Enforcement Sciences, Tehran. Iran. [In Persian].
53. Zarghani, H., Bakhshi-Shadmehri, F. (2014). *Analysis of opportunities and challenges of border villages in border security of Khorasan Razavi province with swot model*, National Conference on Frontiersman,sustainable development & investment opportunities, 1-16. [In Persian].